

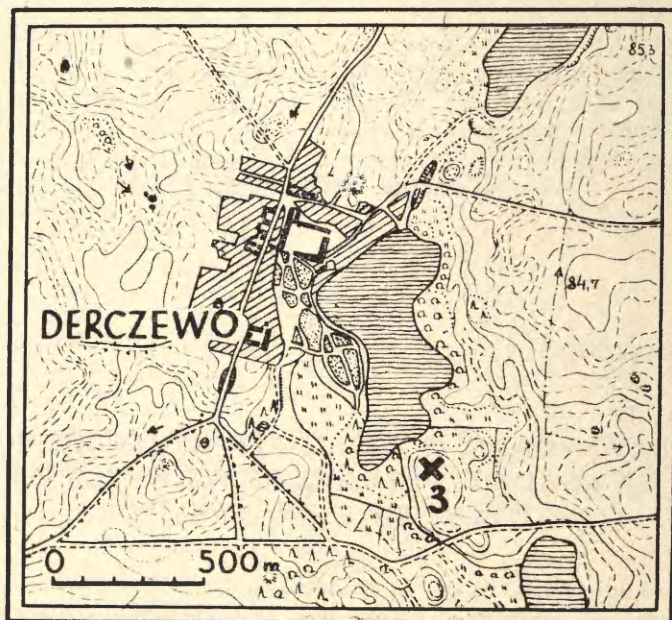
Wczesne średniowiecze

ANTONI PORZEZIŃSKI

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH NA OSADZIE WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ W DERCZEWIE, POW. MYŚLIBÓRZ

Wczesnośredniowieczna osada na stanowisku 3 w Derczewie położona jest ok. 900 m na południowy wschód od środka wsi, na wzniesieniu mającym ponad 13 m nad poziom jeziora, usytuowanym między Jeziorem Derczewskim a Jeziorem Grochacz (ryc. 1). Od północy ogranicza je południowy brzeg Jeziora Derczewskiego, od zachodu bezimienny kanał, łączący południowo-zachodnią część Jeziora Derczewskiego z północno-zachodnim cyplem Jeziora Grochacz. Od strony północno-wschodniej rozciąga się szeroka terasa zalewowa, porośnięta częściowo olchami. Naturalne dojście do omawianego stanowiska znajdowało się od strony południowo-wschodniej między brzegiem zatoki Jeziora Grochacz a niewielkim oczkiem zastoiszkowym, połączonym głębokim kanałem z terasą zalewową Jeziora Derczewskiego. Maksymalna szerokość przejścia w tym miejscu wynosi ok. 250 m. Kulminacja wyniosłości usytuowana jest ok. 110 m na południe od północnej krawędzi stoku. Płaszczyzna pagórka łącznie z kulminacją pochyla się nierównomiernie w kierunku zachodnim i północno-zachodnim. W najszerszych swych miejscach nie przekracza ona rozmiarów 100×80 m. Podłoże glebowe wzgórza jest piaszczysto-żwirowato-gliniaste. Górna partia wyniosłości oraz jego stoki objęte są mechaniczną uprawą roli. Podczas badań powierzchniowych przeprowadzonych przez autora w 1970 r. na powierzchni stanowiska zaobserwowano ślady rozoranych palenisk, zalegających w niewielkim skupisku o wymiarach ok. 40×50 m w jego części północnej, na styku z krawędzią stoku, stromo opadającego w kierunku Jeziora Derczewskiego. Te pozostałości zniszczonych obiektów nieruchomych osady, jak i układ terenu zdają się wskazywać, iż mamy tu do czynienia z osadą otwartą, która przypuszczalnie zajmowała powierzchnię w granicach 20-25 arów. Jej usytuowanie na styku dwóch dużych zbiorników wodnych stwarzało korzystne warunki osadnicze. Materiał ceramiczny uzyskany w trakcie badań powierzchniowych nawiązywał zarówno pod względem surowca, jak i techniki wykonania do zespołów naczyń ręcznie lepionych z osady na stanowisku 4 w Dziedzicach, pow. Myślibórz¹. Z tego względu włączono eksplo-

¹ T. Nawrołski, *Derczewo — stanowisko 3 (Odkrycia)*, MZP. t. 15: 1971 (za 1969), s. 541-543, datując uzyskany materiał ceramiczny na VII-IX w.; „Informator Archeologiczny”, *Badania rok 1971*, Warszawa 1972, s. 163-164 (omówienie badań rozpoznawczych prowadzonych przez autora w 1971 r.).

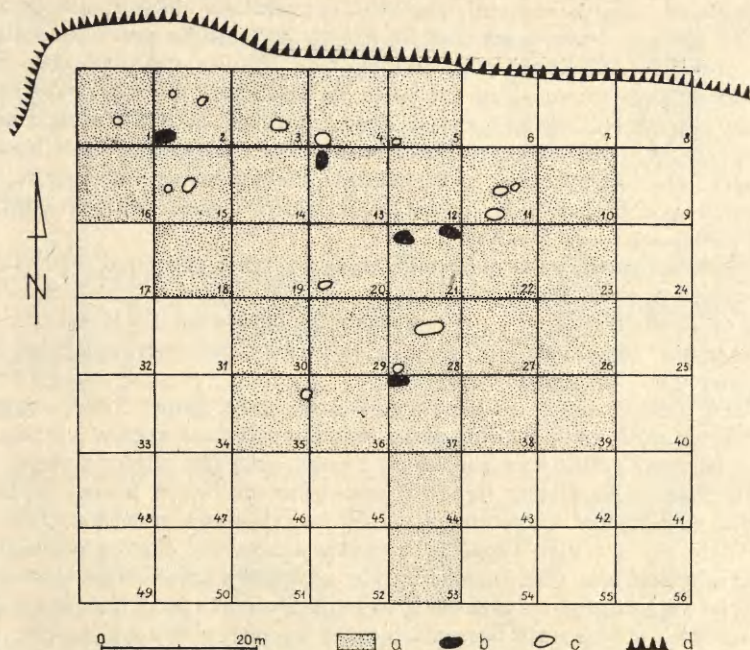
Ryc. 1. Derczewo, pow. Myślibórz, stan. 3. Lokalizacja osady w obrębie miejscowości

Situation of the settlement at Derczewo

rację osady w Derczewie w zakres systematycznych prac prowadzonych przez Muzeum Narodowe w Szczecinie, a związanych z rozpoznaniem najstarszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego południowej rubieży regionu pyrzyckiego². W nawiązaniu do wyników uzyskanych w Dziedzicach badania w Derczewie miały wnieść uzupełnienie ogólnej charakterystyki cech najstarszego, wczesnośredniowiecznego osadnictwa otwartego w regionie pyrzyckim.

Systematyczne prace na osadzie w Derczewie prowadzono w okresie 3-16 VII 1971 r., 6-25 IX 1971 r. oraz 26 VI-31 VIII 1973 r. Podczas pierwszego sezonu wykopaliskowego badaniami objęto przestrzeń 550 m² w centralnej i północnej części wzniesienia, na której w trakcie poszukiwań powierzchniowych w 1969 i 1970 r. zaobserwowano rozwleczone orką skupiska kamieni oraz ciemniejsze smugi ziemi, pochodzące z wypełnień obiektów nieruchomości osady. Łącznie na przebadanym obszarze zlokalizowano i wyeksplorowano 8 obiektów, w tym 3 półziemianki (2 z paleniskami), 1 palenisko otwarte, 3 jamy gospodarcze oraz 1 jamę, której funkcji na podstawie aktualnego stanu jej rozpoznania nie sposób określić. W czasie drugiego sezonu badań szerokoprzestrzennymi odkrywkami (przy użyciu sprzętu mechanicznego) objęto powierzchnię 2450 m², lokalizując i eksplorując dalszych 12 obiektów, w tym 1 jamę kultury łużyckiej. Z osady wczesnośredniowiecznej odkry-

² A. Porzeziński, *Dotychczasowe wyniki badań na osadzie wczesnośredniowiecznej w Dziedzicach, pow. Myślibórz*, Spraw. Arch., t. 24: 1972, s. 149-161; tenże, *Wstępne wyniki badań na osadzie wczesnośredniowiecznej w Dziedzicach, pow. Myślibórz, w 1970 r.*, MZP, t. 17; 1973 (z 1971), s. 97-112.

Ryc. 2. Derczewo, pow. Myślibórz, stan. 3. Plan sytuacyjny odkrytych obiektów na tle siatki arowej:

a — teren zbadany; b — obiekty mieszkalne; c — pozostałe obiekty zabudowy osady; d — urwisty stok wzniesienia

Situation plan of the uncovered features plotted on the grid of excavation units:

a — area explored; b — dwelling features; c — other features; d — steep slope of the elevation

to: 2 półziemianki, 2 paleniska otwarte w typie piecowisk (?), silnie zniszczone, oraz 7 obiektów będących bądź pozostałościami palenisk otwartych lub też innego rodzaju obiektów gospodarczych osady. Znaczny stopień zniszczenia poszczególnych obiektów utrudnia ich zaszeregowanie pod względem pełnionych pierwotnie funkcji. Łącznie podczas dwu sezonów badań odkrytych zostało 19 obiektów należących do osady wczesnośredniowiecznej, zgrupowanych na powierzchni 13 arów (ryc. 2), w północno-zachodniej części wzniesienia. Pod względem rozplanowania przestrzennego stanowiły one układ zbliżony kształtem do okolicy, nie zamykający się jednak od strony południowo-zachodniej z powodu znacznego obniżenia stoku wyniosłości. Zdają się wyodrębniać 4 skupiska o charakterze gniazd z jednym lub dwoma obiektami mieszkalnymi (półziemiankami). Oś dłuższa półziemianek i jam owalnych orientowana jest zmiennie względem stron świata.

Półziemianki w obrębie osady w Derczewie reprezentowane są przez owalne jamy o wyraźnie zaokrąglonych narożnikach, nieckowato zagłębione w zwirowate lub gliniaste podłoże, o maksymalnej głębokości ciemnoszarego wypełniska nie przekraczającej 38 cm. Wyróżniono wśród nich półziemianki z paleniskami różnego

kształtu i wielkości, umieszczonymi wewnątrz wypełniska obiektu, lub półziemianki bez palenisk, którym towarzyszą zlokalizowane w najbliższym sąsiedztwie pale-niska typu otwartego. Wielkość półziemianek zlokalizowanych w obrębie powyższej osady jest dość różna i wynosi od $1,80 \times 1,40$ do $2,75 \times 2,05$ lub $3,20 \times 1,70$ m, co daje powierzchnię 5-9 m². Nie stwierdzono w nich natomiast jakichkolwiek śladów konstrukcji drewnianych, stanowiących pozostałości części naziemnej tych budowli. Powyższe cechy, charakteryzujące półziemianki odsłonięte w Derczewie, wskazują na ich znaczne podobieństwo do pozostałości budowli mieszkalnych odkrytych na osadzie w Dziedzicach, pow. Myślibórz.

Niezbędnie dobrze zachowane pozostałe obiekty, typu gospodarczego, są o wiele mniejsze, wykazują przy tym zróżnicowanie w zakresie formy i wielkości. Występują jamy owalne albo koliste, o rozmiarach od 93×90 do 186×164 cm, i maksymalnej głębokości wypełniska ok. 21 cm. Najprawdopodobniej spełniały one rolę jam magazynowych lub odpadowych.

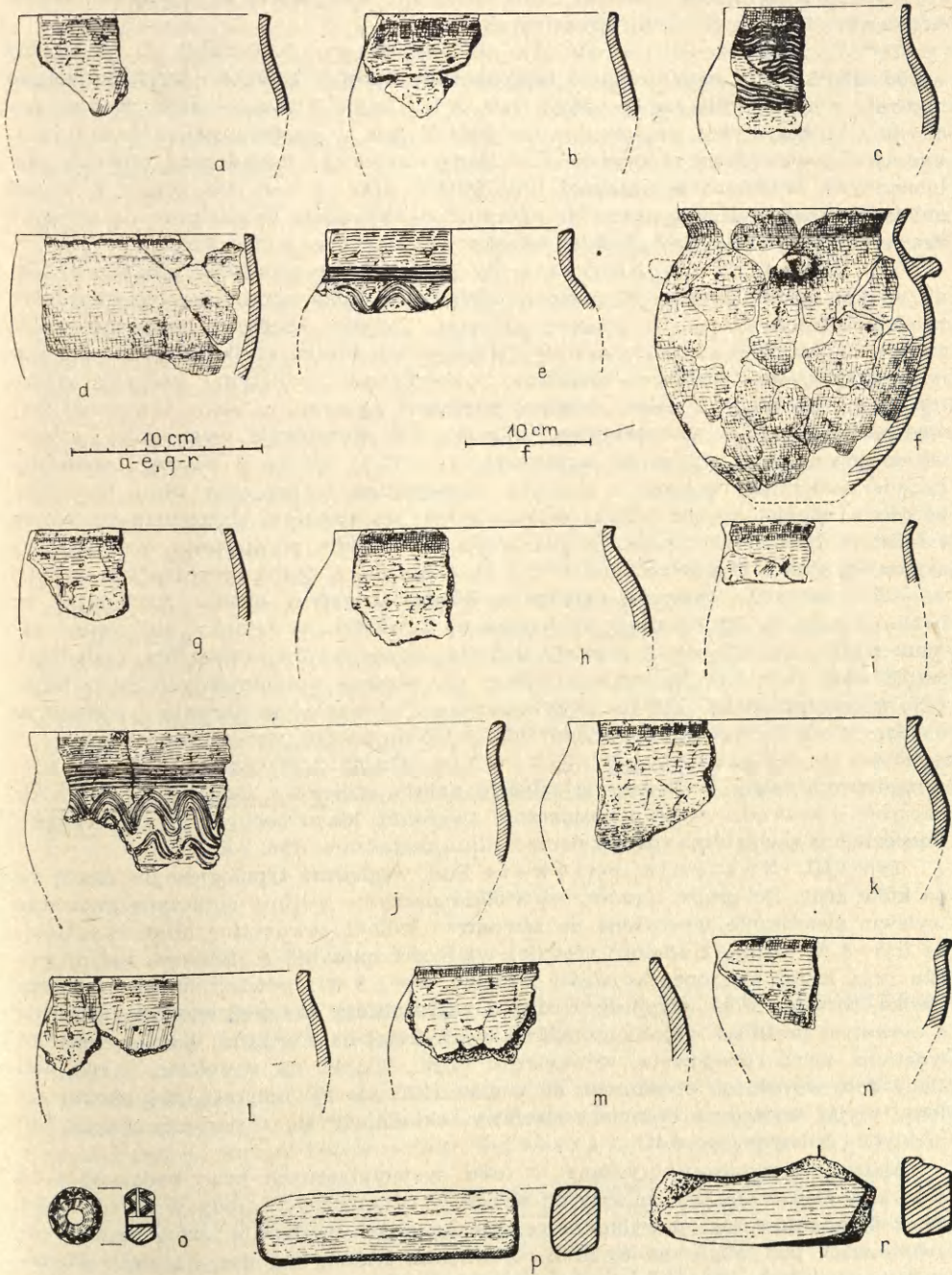
Omawiane obiekty osady w Derczewie dostarczyły sporej ilości zabytków ruchomych, reprezentowanych głównie przez fragmentarycznie zachowany materiał ceramiczny, a ponadto oseeki kamienne (ryc. 3 p-r), przęśliki gliniane słabo zachowane, zdobiony przęślik kamienny (ryc. 3 o) oraz kilka drobnych bryłek żużla żelaznego. Pochodzą one przede wszystkim z wypełnisk obiektów mieszkalnych. Zastanawiające wydaje się być nieujawnienie narzędzi żelaznych, choć o posługiwaniu się nimi przez mieszkańców osady świadczyłyby pośrednio znaleziska oseek kamien-nych. Materiał ceramiczny z dwuletnich, systematycznych prac badawczych na osadzie w Derczewie reprezentują naczynia ręcznie lepiące, zróżnicowane pod względem kształtu, wśród których najliczniejszą grupę stanowią okazy jajowate, w następnej zaś kolejności naczynia baniaste, misowate oraz beczułkowate³. Wstępne zaszeregowanie powyższego materiału utrudnia ułamkowość jego zachowania, stąd też w chwili obecnej oprzeć się musimy na lepiej zachowanych partiach kilkunastu na-

³ Reprezentatywną dla Pomorza Zachodniego kolekcję wczesnośredniowiecznych naczyń ręcznie lepiących posiadamy z osady otwartej w Dziedzicach, pow. Myślibórz. W literaturze przedmiotu określamy ją jako „ceramikę typu Dziedzice”. Przy klasyfikacji ceramiki z Derczewa przyjmuję numerację typów naczyń z Dziedzic, co umożliwiłoby ściślejsze jej zaszeregowanie w zakresie typologii najstarszych naczyń wczesnośredniowiecznych tego obszaru. Nie wszystkie typy naczyń z Dziedzic posiadają odpowiedniki w materiale ceramicznym z Derczewa (zaledwie 4 typy: I, III, VI i VIII). Pragnę w tym miejscu podziękować dr H. Zoll-Adamikowej za okazaną mi pomoc i radę w kwestii ustaleń klasyfikacyjnych i merytorycznych powyższego artykułu.

Ryc. 3. Derczewo, pow. Myślibórz, stan. 3. Ceramika (a—n), przęślik (o) i oseeki kamienne (p—r) z obiektu 4/73 na arze 2 (d, f), obiektu 1 na arze 4 (l, m) obiektów 1 (a, e, g, h, p) i 2 (o) na arze 21, obiektu 2 na arze 28 (i—k, n, r), obiektu 1 na arze 37 (b, c)

Pottery (a—n), spindle-whorl (o) and whetstones (p—r) from feature 4/73 in excavation unit 2 (d, f), from feature 1 in unit 4 (l, m), from feature 1 (a, e, g, h, p) and 2 (o) in unit 21, from feature 2 in unit 28 (i—k, n, r), from feature 1 in unit 37 (b, c)

Rys. K. Chmara

czyń. Pełna klasyfikacja ceramiki z Derczewa możliwa będzie po zakończeniu prac konserwatorskich (wyklejeniu i rekonstrukcji).

Typ I. Naczynia jajowate. Występują one najliczniej i wyróżniamy wśród nich kilka odmian. Grupę 1 reprezentują średniej wielkości szerokootworowe naczynia z lekko kulistym brzuścem (ryc. 3 l). Grupę 2 tworzą słabo esowate naczynia z krótką szyjką, reprezentowane dość licznie w omawianym materiale ceramicznym; powierzchnia zewnętrzna nosi ślady starannego zagładzania, niekiedy zdobiona bywa ornamentem poziomej linii falistej (ryc. 3 a-c). Do grupy 3 zaliczyć należy średniej wielkości wysmukłe naczynia o dość silnie rozchylonej na zewnątrz krawędzi wylewu oraz dość gładkich ściankach zewnętrznych (ryc. 3 i).

Typ III. Naczynia baniaste. W materiale ceramicznym omawianej osady występują dość licznie. Wydzielono wśród nich kilka odmian reprezentowanych przez pojedyncze okazy. Do grupy 1 zaliczono średniej wielkości fragmentarycznie zachowane naczynie z zawężoną krawędzią wylewu, krótką szyjką uformowaną pionowo oraz z silnie kulistym brzuścem; powierzchnia zewnętrzna naczynia gładka (ryc. 3 m). Do grupy 2 należy średniej wielkości naczynie o lekko zawężonej krawędzi wylewu, szyjce ukształtowanej pionowo lub nieznacznie wychylonej na zewnątrz; powierzchnia starannie zagładzona (ryc. 3 h). Grupę 3 tworzy fragmentarycznie zachowane naczynie z pionową cylindryczną szyjką oraz silnie baniastym brzuścem, zdobionym tuż poniżej załomu szyjki ornamentem strefowym poziomym i falistych linii rytych; powierzchnia zewnętrzna lekko chropowata, wewnątrz na szyjce wyraźne ślady obtaczania (ryc. 3 e). Ostatnią, 4 grupę reprezentuje średniej wielkości naczynie wyłącznie lepione o silnie esowatym profilu, zachowane po partię przydenną; szyjka silnie wychylona na zewnątrz, na brzuścu, tuż poniżej załomu szyjki, znajduje się guzkowaty uchwyt; powierzchnia zewnętrzna zagładzona, wypał słaby (ryc. 3 f). Naczynie powyższe nie posiada publikowanych odpowiedników w dotychczasowej literaturze przedmiotu. Pod względem kształtu i zdobnictwa nawiązuje wg J. Machnika do przewodnich form naczyń wczesnobrązowych.

Typ VI. Naczynia beczułkowate. Do najstarszych typologicznie form ceramicznych osady w Derczewie zaliczyć należy częściowo zachowane, niewielkie naczynia o krawędzi wylewu nieznacznie zwężonej, lekko pochylonej do wewnątrz. Powierzchnia zewnętrzna ścianek naczyń silnie zagładzana (ryc. 3 d, g).

Typ VIII. Naczynia misowate. Pod względem typologicznym dzielą się na kilka grup. Do grupy 1 należy niewielkie naczynie z silnie obtaczaną krawędzią wylewu, nieznacznie wychyloną na zewnątrz; ścianki zewnętrzne silnie wygładzane (ryc. 3 n). Grupę 2 stanowi średniej wielkości naczynie o silnie esowatym profilu oraz lekko zwężonej krawędzi wylewu (ryc. 3 k); powierzchnia zewnętrzna gładka, brzusiec silnie wypukły. Grupę 3 reprezentują średniej wielkości naczynia o esowatym profilu i szyjce nieznacznie wychylonej na zewnątrz; powierzchnia zewnętrzna nieco chropowata, wewnętrzna część ścianki na wysokości szyjki nosi ślady dość wyraźnego obtaczania, na powierzchni zaś zewnętrznej, tuż poniżej załomu szyjki występuje ornament strefowy, składający się z poziomo rytych linii prostych i falistych (ryc. 3 j).

Materiał ceramiczny uzyskany w toku systematycznych prac badawczych na osadzie w Derczewie jest zbliżony do wyrobów ceramicznych osady w Dziedzicach¹. Obok fragmentów naczyń wyłącznie ręcznie lepionych występują formy bardziej zaawansowane pod względem techniki wykonania. Należą one bez wątpienia do zespołów młodszych, którymi na omawianym stanowisku są naczynia misowate. Naj-

¹ A. Porzeziński, *Badania archeologiczne na osadzie z VI-VIII wieku w Derczewie, pow. Myślibórz*, MZP, t. 18 (w druku).

starsze typologicznie formy przedstawiają naczynia beczułkowate, wykazujące pod względem wielkości oraz techniki wykonania wyraźne powiązania z analogicznymi fragmentami naczyń uzyskanymi na stanowisku 4 w Dziedzicach, pow. Myślibórz⁵. Dalsze analogie dla powyższego typu naczyń znamy z badań M. Kaczkowskiego na stanowisku 1 w Żukowicach, pow. Głogów (osada datowana na 2 poł. V w.)⁶ oraz z badań E. Dąbrowskiego na stanowisku 1 w Osiecznicy, pow. Krosno Odrzańskie (osada datowana na poł. V-1 poł. VI w.)⁷. W świetle materiałów porównawczych naczynia beczułkowate należałoby datować najpóźniej na 1 poł. VI w. Analizując całość wyrobów ceramicznych stwierdzić należy, iż naczynia zdobione reprezentują formy najbardziej dojrzałe. Pochodzą one z obiektów, które datować można dość pewnie na podstawie analogii na 2 poł. VII-1 poł. VIII w.

Istotne problemowo znaczenie miała eksploracja półziemianki nr 1 na arze 21, podczas której stwierdzono dwie fazy użytkowania tego obiektu. Materiał ceramiczny, odpowiadający pierwszej fazie użytkowania półziemianki (ręcznie lepiony, bez śladów obtaczania oraz zdobienia), wyznacza zarazem początkowy okres rozwoju osady w Derczewie, który chronologicznie umieścić należy w 1 poł. VI w. Ułamki naczyń pochodzące z drugiej fazy zasiedlenia obiektu datować trzeba na poł. VII w. Zwarty zespół naczyń ręcznie lepionych, będący odpowiednikiem pierwszego okresu zasiedlenia półziemianki, odkryto w obiekcie gospodarczym nr 4/73 (ar 2). Równoległe z drugą fazą funkcjonowania półziemianki istniał obiekt nr 1 na arze 4. Zawartość kulturowa wypełniska pozostałych 4 półziemianek wskazuje, iż okres ich użytkowania przypadają na 2 poł. VII-1 poł. VIII w. Osada w Derczewie istniałaby zatem w 1 poł. VI i od połowy VII do do połowy VIII w.

Resumując, prace badawcze w Derczewie dostarczyły sporej ilości ręcznie lepionego materiału ceramicznego, który w oparciu o uzyskane analogie porównawcze datować należy na początek VI w. (1 faza rozwoju osady) oraz 2 poł. VII-1 poł. VIII w. (2 faza istnienia osady). Najstarszej fazie rozwoju osady odpowiadają typologicznie naczynia beczułkowate (typu VI). Uzyskanie ich w trakcie prac badawczych na osadzie w Derczewie pozwala na stwierdzenie pewnej prawidłowości rozwoju form ceramicznych południowo-zachodniej części Pomorza Zachodniego (regionu pyrzyckiego).

Muzeum Narodowe w Szczecinie

ANTONI PORZEZIŃSKI

REPORT ON THE EXCAVATIONS OF AN EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT
SITE AT DERCZEWO, DISTRICT OF MYŚLIBÓRZ

The settlement on site 3 at Derczewo lies some 900 m to the south east of the village centre on a natural elevation that rises some 14 m above the surrounding ground and is situated between Lake Derczewo and the north-western arm of Lake

⁵ Porzeziński, *Dotychczasowe wyniki badań...*, s. 159, ryc. 5e; tenże. *Wstępne wyniki badań na osadzie...*, s. 110, tabl. 4c oraz s. 112 tabl. 6e.

⁶ M. Kaczkowski, *Charakterystyka osadnictwa wczesnośredniowiecznego w rejonie Głogowa od połowy V do połowy XI wieku w świetle źródeł archeologicznych*, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne”, t. 2: 1971, s. 23, ryc. 5; 8.

⁷ E. Dąbrowski, *Dotychczasowe wyniki badań archeologicznych w Osiecznicy i Białogórze, pow. Krosno Odrzańskie, na tle niektórych zagadnień z późnego okresu rzymskiego i początków wczesnego średniowiecza*, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne”, t. 2: 1971, s. 67, ryc. 5: 11.

Grochacz (fig. 1). The highest part of the elevation forms a small platform, 100 by 80 m in size. Surface investigations conducted there have revealed in the northern part of the elevation traces of features damaged by ploughing and pottery similar to that from the earliest phase of the Early Middle Ages, found at the settlement at Dziedzice¹.

Systematic excavations were conducted in 1971 and 1973 in the northern and central part of the elevation where the largest concentration of surface finds has been noted. An area of 550 + 2450 sq. m was explored revealing 8 + 11 early medieval features (including 5 semisubterranean huts and 3 open hearths) and one Lusation feature (fig. 2). The analysis of the layout of the settlement at Derczewo suggests the existence of 4 separate concentrations forming so-called „nests”, each with one or two dwelling features (semi-subterranean huts). The huts were oval in shape and sunk into the earth to the maximum depth of 38 cm. Two types of these features have been distinguished: a) with hearths inside, b) with so-called open hearths located in close proximity of the feature, yet outside it. The longer axes of the huts were differently orientated. The surface of the pits measured around 5 to 9 sq. m, and their sizes ranged from 1.80 × 1.40 to 2.75 × 2.05 or 3.20 × 1.70 m. The other features were domestic pits rather poorly preserved. They are much smaller than the huts and differentiated in shape (oval and circular). Their measurements ranged from 0.93 × 0.90 to 1.86 × 1.64 m and none was more than 21 cm deep.

Small finds included pottery, found in quantity, whetstones (fig. 3 p-r), spindle-whorls of clay, a lavishly decorated spindle-whorl of stone (fig. 3 o), and a few small lumps of slag. No iron knives or other iron tools have come to light. The hand-made pottery represents several types (fig. 3). Most numerous are ovoid pots, followed by big-bellied, bowl-like and barrel-shaped vessels. The typologically earliest pottery forms from Derczewo are the barrel-shaped vessels defined as type VI (fig. 3 d, g). Ovoid pots have been assigned to type I and divided into three groups: 1 — medium-sized, wide-mouthed pots with slightly spherical body (fig. 3 l), 2 — short-necked pots with slightly S-shaped profile (fig. 3 a-c), 3 — medium-sized slim vessels with fairly everted rims (fig. 3 i). Also among the big-bellied vessels (type III) several groups have been distinguished: group 1 — medium-sized vessels with narrowed mouth-rim, short vertical neck and spherical body (fig. 3 m), 2 — medium-sized vessels with slightly narrowed mouth-rim and carefully smoothed surface (fig. 3 h), 3 — medium-sized vessel with vertical cylindrical neck and a big belly decorated with zone pattern (fig. 3 e), 4 — medium-sized, hand-made vessel with sharply outlined S-shaped profile, strongly everted neck and a knob-like handle below the belly (fig. 3 f). This vessel has no parallel in thesofar published materials. Type VIII includes bowls which represent several varieties: group 1 — small vessels with smooth walls and rims finished on the wheel (fig. 3 n), 2 — medium-sized vessels with sharply outlined S-profile and slightly narrowed mouth-rim (fig. 3 k), 3 — medium-sized vessels with a somewhat everted neck, rusticated body and decorated surface, smooth inside (fig. 3 j).

The oldest early medieval pottery from the Derczewo settlement shares certain features with that from Dziedzice. The link is provided by vessels of type VI (barrel-shaped) which on the basis of analogies² can be dated to the 1st half of the 6th century. The typologically latest pottery group is represented by type VIII (bowls) which with fair amount of certainty can be assigned to the 1st half of the 8th century. Hut no. 1 in unit 21 showed two phases of occupation, respectively dated by pottery to the 1st half of the 6th and to the mid-7th century. The pottery

from the other four huts, though hand-made, showed a more advanced technique of working (decoration, finishing of the upper parts of the vessel on the wheel). Accordingly, phase 1 of the settlement can be assigned to the 1st half of the 5th century, and phase 2, as between the 2nd half of the 7th and the 1st half of the 8th century. In conclusion, it is possible to state that distinct traces of open settlements dating from the 6th century occur in the south periphery of the Pyrzyce region which differs in certain aspects from the remaining parts of Western Pomerania.

